

*Макситова Тазасуу*

## БАРПЫ АКЫНДЫН ТАБИЯТ КӨРҮНҮШТӨРҮ ЖАНА АДАМЗАТ ТЕМАСЫНДАГЫ ТҮБӨЛҮКТҮҮ ЫРЛАРЫ

*Макситова Тазасуу*

### ТЕМЫ ПРИРОДЫ И ЧЕЛОВЕКА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АКЫНА БАРПЫ

*Maksitova Tazasuu*

### AN ETERNAL POEMS OF POET BARPY ABOUT THE THEME NATURE AND HUMAN

УДК: 113(043.03)

*Бул макалада атактуу акын Барпы Алыкуловдун чыгармачылыгына токтолдук. Көп түрдүү тематикасынын ичинен табият көрүнүштөрүнө арналган ырларына басым жасалды, ошондой эле адамзат темасындагы түбөлүктүү ырлары жөнүндө ой жүгүртүлдү.*

**Негизги сөздөр:** акын, табият, адам, жер, от, дүйнө, суу.

*В этой статье говорится о творчестве знаменитого акына Барпы Алыкулова. Особое внимание в статье уделено произведениям акына посвященных темам природы и человека.*

**Ключевые слова:** поэт, природа, человек, земля, огонь, земля, вода.

*This article deals the life and activity of famous akyn Barpy Alyklova. Different items of akyn reflected in his songs about nature its beauty and the songs about mankind.*

**Key words:** poet, nature, human, earth, fire, water, world.

Барпынын поэзиясына көп жактуу маани, мазмундук теңдик, өзгөчө көркөм күч киргизип, ырчынын фигурасын башка акындардын фонунда айырмалуу кылып көрсөтүп турган бир артыкчылык сапат анын философиялык ыр циклдериинде жатат. Бул багыттагы ырларына «Күн», «Жер», «Аккан суу», «Шамал», «От», «Айт, айт десе», «Ажал», «Жырткычтар», «Бул куштардын санаты» ырларын киргизсек болот.

Барпы бу баш-аягына адамдын акылы жетпеген ааламды, жер үстүндө болгондун баарына нурун чачкан Күндү, аягы жок, башы жок Шамалды, жердин жети кабат түбүнөн атып чыккан Сууну, айры бут пенде баласынын каш-кабагынын ортосунда жүргөн ажалды, адамды адам кылып бийикке оболоткон улуу Сезимди жана башкаларды ырларына кошкон. Адам оюнун ушунчалык тереңдиги, учкулдугу, улуулугу Барпынын философиялык чыгармаларында өзгөчө бир көркөмдүктө чагылдырылган десек жарашат.

Барпынын чыгармачылыгында дүнүйө, турмуш, табият жөнүндөгү ырлар чоң орун ээлейт. Көп ойчул акындын жогоруда аты аталган шедеврлери жөнүндө болмокчу. Бул ырларда элдик философиянын өнүккөн деңгээли, материалисттик багытта дүйнө таанып билүүсү, жалпы эле коомдук ой-пикиринин жеткен алдыңкы деңгээли чагылдырылган.

Аталган темадагы ырлардын көпчүлүгү өздөрүнүн чыгыш теги боюнча элдик поэзияга таандык. Мындай чыгармалардын үлгүлөрү Барпыга чейин эле болгон. Ар кайсы ырчы өзүнүн түшүнүүсүнө, көз карашына ылайыктап ар ким ар кайсы вариантта жазган. Бир эле мисал, аккан суу жөнүндө Женижок да, Токтогул да, Барпы да ырдаган. Женижок аны диний мааниде чечмелейт. Токтогул жаратылыштын бир көрүнүшү катары карайт. Ал эми Барпы болсо, аккан сууга башка мазмун- материалисттик негиз берет. Барпы объективдүү дүйнө кандай болсо, дал ошондой көрүп, ошондой түшүнүп, ошол турпаты боюнча айтып берет.

Акындын түшүнүгү боюнча бул дүйнөнүн, жашоо-тиричиликтин башталышы Жер, Суу, Шамал, Күндөн турат. Булардын баары дайыма жана түбөлүктүү кыймыл-аракетте болуп, түбөлүк өмүр сүрүп, түбөлүк жашай берет.

Бул дүйнөнүн борборуна ырчы Адамды коёт. Ал-Улуу, Жаратуучу, Түзүүчү:

Айт, айт десе ааламды айт,

Аалам алга кадамдайт.

Ар түркүн өнөр чыгарган,

Ааламдагы адамды айт.

Бири күлсө, миңи ыйлайт,

Акыйкатсыз заманды айт.

Адам баарын пайдаланат: асмандан нурун чачып, бүткүл жашоо тиричиликти жүргүзүп турган Күн да, айкөл Жер да, өмүр азыгы Суу да, аягы жок, башы жок шамал да киши кызматында болот; адам аларды өзү жашоо ыңгайына, керектөөсүнө карата жумшайт, өмүр турмушун ошолор менен өткөрөт. Барпыга чейин бир да ырчы, бир да жазгыч акын Адам темасын бул деңгээлге чейин көтөрө алган эмес. Анын улуулугунун бир белгиси ушунда турат.

Жер жөнүндө акын

Абуурою ченегис,

Абалтан Жер-Энебиз.

Адам уулу болгону

Анда жашап келебиз.

Асылдыгын билбестен,

Адеп менен жүрбөстөн,

Албууттанып кез-кезде

Акаарат кылып тебемиз.–

деп айтып тирүүлүк жерден башталып, жерде аяктары жөнүндө философиялык, биологиялык, физикалык, астрономиялык, математикалык көз караш менен таасын чагылдырылган. Баарын-

жакшы, жаманды, адал, арамды көтөргөн кубаттуу жер экенин таасирдүү жеткире алган. Бейиш да, кейиш да, жыргал да, куурал да жерде болорун айткан. Жерди баарын көтөрүп, баарына чыдаган ыйык Энеге салыштырып:

Эне болот улуу жер!  
Эге болот сулуу жер! –  
деп жыйынтыктаган.

Кыргыз элинин арасында кеңири таркалып, көп айтылып жүргөн ырлардын бири-“Аккан суу”. Бул темада Жеңижок, Токтогул, Ботобай сыяктуу бир топ акындар ырдаган. Алган темасы бирдей болгону менен ар кимиси ар башкача чечкен. Барпынын “Аккан суусу” биз атап кеткен акындардыкынан өзгөчөлөнүп турат. Аккан сууну акын Жер–Эненин бир баласы катарында ырдайт.

Ар ким ичсе кубанып,  
Маза кылган, аккан суу.  
Макүр болсо бир жерин,  
Таза кылган аккан суу.  
Макулуктун баарысы,  
Каны сенсин, аккан суу.  
Айбанат менен куштардын  
Жаны сенсин, аккан суу.

Дүйнө жүзүндөгү тирүүлүк башаты суу экендигин төкпөй-чачпай айтып кеткен. Жан-жаныбар, мөмө-жемиш, гия-чөп баары суудан азыктанарын баса белгилеген. Баарын жууп тазалаган, дүйнө жүзүн аралаган токтобогон аккан суу экендигин ырдаган. Баракалүү, касиеттүү, шарапаттуу аккан сууну жогорку чеберчиликте айтып кеткен.

Кыргыздын көрүнүктүү демократ акыны Тоголок Молдонун “Жер жана анын балдары” деген чыгармасы менен Барпынын “Аккан суусу” бири-бирине жакын турган чыгармалар. Тоголок Молдодо жер “ата”, ал эми жамгыр, шамал, суу, от-төртөө анын балдары. Ал эми Тоголок Молдо айткан жердин “төрт баласын” Барпы башкача түшүндүрөт. Барпыда жердин баласы жалгыз гана-суу. Жамгырды болсо, ал суудан бөлбөйт:

Бууңан булут ичкени,  
Жамгыр болот аккан суу,-

деп жамгыр өзү суудан чыкканын айтат. Сылыктыгын сымалка, тунуктугун адамдын жүзүнө окшотот. Жеткен жерин гулистан кыларына токтолот. Чындыгында ошондой эмеспи! Мунараларды курууда кыштарды бышырып, кынап берген устага керектүүлүгүн айтат. Кыбырагандын баарына эң пайдалуу, эң керектүү сууну жогорку чеберчиликте айтып кеткен.

Ошол эле сыяктуу отту да Барпы жердин “баласы” деп эсептейт. Ал өзүнүн биз жогоруда сөз кылган “Күн” деген ырында:

Күндүн нуру белгилүү,  
Күчтүү оттон жаралган – дейт. Ошентип отту күндүн “баласы”- нуру деп эсептейт.

Барпы табияттын дагы бир көрүнүшү От жөнүндө мындай дейт:

От менен жашоо куралат,  
Оту жок жашоо кубарат.  
От менен дүйнө уланат.  
Оту жок дүйнө куланат.

Чынында эле от жашоо, ширин турмуш, жарыктык чырагы, ысык сүйүү экендигине ырда ынанасын.  
Жерди жарып чыккан От  
Жан бүткөнгө кутман От.  
Зоону жарып чыккан От  
Зоболосу кутман От

Жарык нурда - сулуулук,  
Жер тагида - жылуулук.  
Кароомати кол жеткис  
Күндө, Отто - улуулук.

“Бүт тирилик отто бар”-дейт акын. Демек жашоону кураган, дүйнөнү улаган Улуу от, ыйык От экендигин чечмелеген. Оттун табы өмүрдүн багы деп адамзаттын бактына теңеген. Ошол эле убакытта “этият бол, от апаат деп!”- окурманды этияттыкка чакырат жана аягында:

Оттон алып кубатты,  
Отко таазим кылалы-

деп таазим кылуу менен ырын жыйынтыктаган.

Шамал жөнүндө Барпынын атайы ыры бар. Ал ырында шамалдын кайдан чыккандыгы жөнүндө ой жүгүртүп:

Жандуу, жансыз энеси,  
Жерден чыгып жүрбөсүн?-

дейт. Демек, ачык айтпаса да, шамалды жердин “баласы” катарында карайт. Андан ары:

Кылыч менен чапса да,  
Мылтык менен атса да  
Бөлүнбөйсүн, шамал сен.  
Дүрбү салып көрсө да,  
Мерген болуп өңсө да,  
Көрүнбөйсүң шамал сен-

деп анын касиеттерин санап өтөт. Шамалды, Күн, Суу сыяктуу мактабайт да, ажал сыяктуу кармап, сөкпөйт да. Ал шамалдын “Оомал-төкмөл” нерсе экенин айтат. Барпы шамалды элге, адамга, жан-жаныбарга келтирген пайда, зыянына карай баалайт.

Кышында жүргөн шамалды,  
Жокчулук десе эп болот.

Күзүндө жүргөн шамалды,  
Токчулук десе эп болот-

деп Айдар аттуу шамалдын пайда-зыянына калыс баасын берген. Бороондуу күнү ышкырган, жаандуу күнү шуулдаган, баарынан озуп кеткен шамалды ийине келтирип аткарган.

Кышындагы шамалды жокчулукка, күзүндөгү шамалды токчулукка теңеген. Ошондой эле тердегенди сергиткен, чөксө көңүл эргиткен касиеттерин да камтып кеткен.

Жазында жүргөн шамалдын  
Ачы менен тогу бар.  
Жайында жүргөн шамалдын,  
Жан сергитер оңу бар.

Бул айтылгандардан көрүнүп тургандай, Барпы өзүнүн дүйнөгө көз карашы жагынан стихиялык материалист болгон. [ 4:141-бет]

Барпынын ой жүгүртүп чечмелөөсүндө Күн жердин өзүнөн баштап, адамга чейин, өсүмдүктөрдөн баштап жамгыр, сууга чейин бардык болгон жашоо тиричилигин башаты. Өмүр азыгы Күндөн болорун айткан. Жаратылыштагы ар кандай кубулуштардын болушу да, алардын бир абалдан экинчи абалга өтүшү да күндөн. Анда акын мындай дейт:

Нур канатың талыкпай,  
Сапар тартып жүрөсүң.  
Миң-миңдеген кылымга,  
Айта келсек чынында,  
Жалгыз өзүң күбөсүң.  
Замандар өттү сен калдың,  
Адамдар өттү, сен калдың.

Ушул чыгармасын жаратып жатып: «Күндү кошуп ырдаган «Көр Барпы ырчы жаңылбайт» деп айткан экен ойчул акын. Анын чындыгын бул күндө сын, адабият таануу гана эмес, философия жана табигый илимдер да далилдеп жатат. Күндү Барпы күчтүү от менен салыштырат. Акындын бул түшүнүгү кийинки астрофизикалык ачылыштар менен да далилденип отурат. [ 4:139-бет]

Ал ырында жердин да, адамдын да, айбандын да, өсүмдүктөрдүн да өмүрү Күн дейт. Күндүн касиеттерин айтып келип:

Миң-миңдеген кылымга,  
Айта келсек, чынында,  
Жалгыз өзүң күбөсүң.  
Замандар өттү, сен калдың,  
Өлбөстүккө ашкере  
Түркүксүңбү бир өзүң?,-

деп Күндү өлбөстүктүн символу катарында көрсөтөт да, өзүнүн ырларына Күндүн өлбөс нурларынан канат тилейт.

Адамдар пайдаланып жаткан энергиялардын бардыгынын булагы Күн болуп саналат. Жердеги бардык тиричилик-өсүмдүктөрдүн жана жан-жаныбарлардын тиричилиги Күнгө көз каранды экендигине токтолгон. Өсүмдүктөр менен азыктанган жаныбарлардын энергиясы булардын бардыгы Күндүн нурларынын өзгөргөн энергиясы болуп эсептелет. Мына ушул жогоруда айтылган фактыларды, тажрыйба жүзүндө илимдеги ачылыштарды ойчул акын туура баамдай алган. Тагыраак айтканда, илим дүйнөсүндө ачылган фактыларды алдын ала көрө алган. Барпынын айрым ойлору жаратылыштын көптөгөн физикалык кубулуштарын бир топ даана чечмелейт.

Жамгырды, сууну жараткан,  
Чыккан күндүн жарыгы.  
Жамгыр, суудан жанданат,  
Өсүмдүктүн тамыры.  
Күндүн нуру болбосо,  
Суу күркүрөп көбөйбөйт.

Күндүн нуру болбосо,  
Өсүп гия көбөйбөйт.

Мында акын жердин бети Күндүн нурлары менен бир калыпта ысыбагандыктын натыйжасында шамалдар, бороон-чапкындар пайда болорун түшүнгөн. Шамалдардын жана алар менен бирге барган нымдын таасири менен өтө зор тоо массивдери бузуларын эске алат.

Суукту айдап, ысытып,  
Суунган боюн кызытып,  
Күйүп турган чыккан Күн.

Бул саптарда акындын Күн нурунун таасири аркасында жаратылыштагы нерселер бир абалдан экинчи абалга өтүп турушун ишенимдүү белгилейт. Айлана-чөйрөдө дайыма эле өзгөрүүлөр тынымсыз болуп турат, жалаң гана Күн түбөлүк жашап келген жана жашай берет, демек Күн бүт ааламдын борбору, ошолордун ичинде биз жашаган жер да Күндүн нурунан пайдаланат деген ойлор камтылган. [6:143-б]

Барпы “Күн” аттуу ырында ай-ааламга жарыгын чачып турган күнгө:

Сени кошуп ырдадым,  
Ашкерелеп сырларың.  
Калар бекен калкымда  
Азбы, көппү ырларым.  
Канат кылып өзүңө  
Карыбас күндүн нурларын-

деген. Таланттуу акын ыр менен күндүн нурун таамай салыштырган. Чыныгы поэзия, жакшы ыр, жүрөктү эргитип, анын назик кылын күүгө келтирет, көңүлдү сергитип, жакшы сезимин козгойт: күндүн нуру сыяктуу адамга жылуулук берет деп эң туура баасын берген.

Жыйынтыктап айтсак, Барпы Алыкуловдун табият темасындагы ырлары адамзат жарык дүйнөдө канча жыл жашаса, ырлары да ошончо өмүр сүрөрү талашсыз чындык.

#### Адабияттар:

1. Акындар чыгармачылыгынын тарыхынын очерктери.- Ф.: Илим, 1988.
2. Болотбек Апилов(түзгөн) Барпы I том. –Б.: Кыргыз энциклопедиясынын башкы редакциясы, 1995.
3. Болотбек Апилов(түзгөн) Барпы II том. Б.: Кыргыз энциклопедиясынын башкы редакциясы, 1995.
4. Бекташ Шамшиев «Барпы изилдөөлөр, эскерүүлөр, арноолор. Б: Кыргыз энциклопедиясынын башкы редакциясы, 1994.
5. Бекназаров К. Барпынын чыгармаларындагы өзгөчөлүктөр. Мугалимдер газетасы 1961ж. 12-декабрь
6. Кыргыз адабиятынын тарыхы. V том. -Б., 2002
7. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. Б., 1999
8. Сыдыкова Т. Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы ономастикалык бирдиктер жана аталыштар. Б., 2002
9. Сыдыкова Т. Барпы Алыкуловдун чыгармаларынын тили. Б., 2004
11. Түмөнбай Байзаков Барпы I т. -Ф.: Кыргызстан, 1970.

Рецензент: к.филос.н. Жапаров Д.